

Олена ФЕДОРЧУК

БІСЕРНІ КОМПОНЕНТИ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОГО ОДЯГУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Досліджено бісерний декор західноподільського одягу ХІХ ст. як окреме явище народного мистецтва. Проаналізовано типологію, технологію та художньо-композиційні засади автентичних творів. Виокремлено унікальні риси західноподільських артефактів ХІХ ст. Наукова розвідка сприяє створенню системи атрибуції народних творів з бісеру.

Ключові слова: бісер, прикраса, бісерний декор, одяг.

© О. ФЕДОРЧУК, 2015

Західне Поділля — етнографічний район в межах сучасної Тернопільської обл. за виключенням північно-західних (територія західніше Зборова й Бережан відноситься до Опілля) та північних теренів (Кременецький, Шумський, Лановецький р-ни, північна частина Зборівського й Збарзького р-нів — до Волині).

Оригінальна народна ноша Західного Поділля й, зокрема, її бісерне оздоблення віддавна викликають вмотивоване зацікавлення серед дослідників. Перші свідчення про побутування в цьому краї бісерних прикрас залишили для нас сучасники ХІХ ст. — Яків Головацький [36, с. 60] та Оскар Кольберг [46, с. 44, 45].

Про оздоби з бісеру в ансамблі західноподільського народного одягу коротко згадували Катерина Матейко [38, с. 140], Антін Будзан [34, с. 80—84], Майя Білан, Галина Стельмащук [33, с. 191], Ганна Врочинська [35, с. 83—92, 163—166], Наталія Косьміна [37, с. 70—71]. Відомості про західноподільські головні убори, зокрема й декоровані бісером, подавала Галина Стельмащук у монографії «Традиційні головні убори українців» [39, с. 170]. На жаль усі дослідники розглядали бісерні компоненти одягу негрунтовно та узагальнено — у контексті мистецьких процесів ХІХ — першої половини ХХ ст., не виокремлюючи пам'ятки першого етапу української традиції художніх виробів з бісеру, тобто ХІХ століття. Водночас, бісерні вироби майстринь ХІХ ст. та пізнішого часу істотно різні [45, с. 103—105].

Деяку інформацію про бісерні вироби Західного Поділля подавала авторська цієї публікації у монографії «Українські народні прикраси з бісеру» [40] та кількох наукових статтях [41; 42; 43; 45]. Поза тим окремого огляду традиції бісерного оздоблення народного одягу Західного Поділля поки немає.

Мета запропонованої статті — дослідити бісерні компоненти західноподільського одягу ХІХ ст. як окреме, наділене оригінальними рисами, явище українського народного мистецтва. Раніше було описано аналогічне мистецьке явище на теренах Північної Буковини, яка, на думку авторки, є батьківщиною низки найдавніших осередків бісерного декору народного одягу українців [44, с. 1081]. Речові пам'ятки, що збереглися в музейних колекціях, засвідчують, що до первісного ареалу української народної традиції бісерних виробів входили також Західне Поділля і Покуття [45, с. 104]. Вивчити автентичні риси західноподільських творів ХІХ ст.

Іл. 1. Капелюх, прикрашений стрічковими герданами. Кінець XIX ст., с. Голігради Заліщицького р-ну Тернопільської обл. МЕХП, ЕП-21516

Іл. 2. Стрічковий гердан з монетами. Бісер, кінська волосінь, нанизуваний на 6 нитках сіточкою зі стороною ромба 4 намистини. Кінець XIX ст., Західне Поділля. ТОКМ, Т-1237

означає зробити наступний важливий крок до визначення формотворчих засад національної традиції. Наукова розвідка сприятиме створенню системи атрибуції народних творів з бісеру.

Відразу ж акцентуємо: народне вбрання Західного Поділля, оточеного українськими землями, відзначалося не меншою унікальністю, аніж народна ноша Північної Буковини, яка розвивалася в умовах тривалого впливу суміжних молдовської та румунської культури. Сусідство Західного Поділля з такими розвиненими осередками української народної традиції бісерного оздоблення одягу, якими у XIX ст. були Північна Буковина та Покуття, викликало деякі мистецькі взаємовпливи. Вони проявлялися, насамперед, у захопленні бісером як художнім матеріалом, а також у побутуванні найпоширеніших типів бісерних виробів.

Технічне ж та композиційне вирішення бісерних творів із Західного Поділля мало низку автентичних особливостей.

Художній аналіз бісерних виробів XIX ст., що збереглися у музейних колекціях під загальною на-

звою Західне Поділля, не дає змоги говорити про тогочасні етномистецькі зони краю. Водночас, атрибутовані пам'ятки пізнішого часу (першої половини XX ст.) засвідчують існування відмінностей у типології та композиційному вирішенні бісерних компонентів народного одягу північної (Гусятинський, Тербовлянський, Бучацький, Монастирський, Підгаєцький, Козівський, Тернопільський, Підволочиський р-ни) та південної (Борщівський, Заліщицький, Чортківський р-ни) зон краю.

Гадаємо, що у XIX ст. бісерні вироби півночі та півдня були доволі однорідними, й лише на початку XX ст. почали вирізнятися між собою. Зокрема, на теренах Борщівського, Заліщицького та Чортківського районів твори зберігали автентичність попереднього століття аж до середини XX ст., тоді як на півночі з'явилися нові, якісно відмінні художні композиції [27].

Упродовж XIX ст. в одязі населення Західного Поділля (як також Буковини та Покуття) узвичаїлися виконані із застосуванням бісеру накладні прикраси та головні убори. Наприкінці століття в окремих селах придністровської смуги бісером стали доздоблювати вишитий нитками декор святкової сорочки.

Панівну групу бісерних компонентів вбрання становили **накладні прикраси**. Завдяки артефактам можемо стверджувати побутування 5 типів оздоб: мониста, стрічкового гердану, кутового гердану, однопольної селянки та трясунків.

Повсюдно відомими були мониста, що склалися з кількох десятків разків різнорідних намистинок, які носили близько шиї. Західноподільські мониста з бісеру як дрібних (№ 12—11) так і великих (№ 10—8) розмірів мали темне забарвлення переважно чорного, темно-синього або темно-зеленого кольорів [4]. Поряд із бісерними монистами дівчата одягали низки дутих намистин різних кольорів, зокрема біломолочного (імітація перлів). Невід'ємною частиною святкової ноші заможної подолянки були разки коралів, що опускалися аж до пояса [35, с. 163].

Поверху комплексу монист носили орнаментальні прикраси з бісеру. Найпоширенішим типом серед них був стрічковий гердан. Такою прикрасою дівчата прикрашали не лише шию [5], а також голову [28], а парубки — головні убори [6]. Зокрема, Яків Головацький закріпив бісерну стрічку («селянку») як на-

шийну прикрасу дівчат та молодий із с. Гермаківки (нині Борщівський район Тернопільської обл.), яку носили разом із декількома десятками разків скляних монист і природних коралів [36, с. 60]. Оскар Кольберг вказав на «гердан» як прикрасу парубочого солом'яного капелюха (сс. Печорна, Добрівляни Заліщицького р-ну) та дівочої голови (с. Дзвенигород Борщівського р-ну) [46, с. 44, 45]. Судячи з пам'яток, парубочі капелюхи іноді декорували відразу декількома стрічковими герданами, які заповнювали значну частину тулі капелюха [7] Іл. 1.

Доволі популярною оздобою XIX ст. був нашійний стрічковий гердан, підшитий монетами. Таку прикрасу мали дівчата та жінки із заможних родин. Завдяки своїй цінності (передаючись з покоління в покоління) окремі вироби збереглися до нашого часу [8]. Серед архаїчних — «мониство» зі с. Богданівка Заліщицького р-ну Тернопільської обл., що нині належить Музею архітектури та побуту НАНУ [22]. Оздоба складається зі стрічкового гердану, нашитого на (тепер) червону стрічку та 11-ти срібних монет, підшитих до неї. Найстаріша монета датована 1780 р., найпізніша — з 1869 роком. Це одним раннім артефактом є підшитий талерами та крейцерами стрічковий гердан з колекції Тернопільського краєзнавчого музею [29]. Монети (усього 13 шт.) датовані 1768 р., 1780 р., 1784 р., 1792 р., 1808 р., 1811 р., 1820 р., 1893 р. (3 монети), 1908 р. Домінування монет кінця XVIII — початку XIX ст. вказує на ранній час появи прикраси: пізніші монети дошивалися до гердану, який міг упродовж понад столітнього побутування декілька разів перенанизуватися. Іл. 2.

Стрічкові гердани нерідко також були органічною складовою дівочих головних уборів, які є окремою типологічною групою бісерних виробів, тому про них говоритимемо згодом.

До накладних прикрас західноподільської жіночої народної ноші XIX ст. відносився кутовий гердан. Нашитий на міцну стрічку кутовий, як і стрічковий, гердан іноді доповнювали монетами (що уможливають часову атрибутику творів). На жаль нам відомо лише три кутові гердани рубежу XIX—XX ст., проте продумана композиційна структура таких пам'яток підказує розглядати їх як твори, що мали попередню генезу [2; 3; 26].

У другій половині XIX ст. в ансамблі дівочого та жіночого одягу окремих сіл Західного Поділля

Іл. 3. Однодільна селянка з монетами. Бісер, кінська волосінь, нанизання на 10 нитках сіточкою зі стороною ромба 4 намистини. Кінець XIX ст., Борщівський р-н Тернопільської обл. Приватна колекція Петра та Ольги Василюків (м. Львів, Україна)

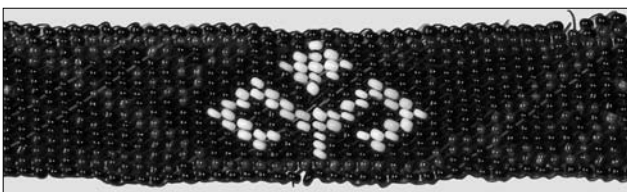

Іл. 4. Трясульки. Кінська волосінь, бісер, намистинки, набирання. Кінець XIX ст., Західне Поділля. МЕХП, ЕП-22633

з'явилася однодільна селянка [3]. Найдавніші селянки виконували з плетінки стрічкової форми, верхній край якої стягували ниткою, надаючи виробу заокругленої форми. Потім оздобу нашивали на стрічку (смужку тканини), заокруглена форма якої створювалася у той само спосіб: верхній край стріч-

Іл. 5. Стрічковий гердан з монетами. Фрагмент. Кінська волосінь, бісер, нанизання на 10 нитках «у дужки». Кінець XIX ст., с. Мишків Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Власність Олени Никорак

Іл. 6. Стрічковий гердан. Фрагмент. Кінська волосінь, бісер, нанизання на 15 нитках «псевдотканням». Кінець XIX ст., Борщівський р-н Тернопільської обл. Власність Віри Манько

ки призбирувався; нова форма стрічки фіксувалася ниткою. Як і гердани, однодільні силянки нерідко дооздоблювали монетами та невеличкими круглими образками. Іл. 3.

Прикрасою чоловічих головних уборів поряд із стрічковими герданами були трясунки — букети з оздоблених намистинами прутиків (волосінь чи тонких дротиків) [9]. При виконанні такої прикраси окрім бісеру доволі часто використовували дрібні дуті намистини. Вершини вбраних у намистинки прутиків увінчували найбільшим кораликом, іноді ще й невеличкою штучною квіточкою. Іл. 4. Уживаючи намистини різного розміру, якості та кольору а також різнобарвні квіточки добивалися виразної строкатості, що робила вибір ефектним акцентом головного убору [10].

Винятковою художньою мовою наділені твори з орнаментальною структурою: стрічковий гердан, куттовий гердан та однодільна силянка, які у XIX ст. майже завжди виплітали на волосинах кінського хвоста, значно рідше — нитках.

Художня та автентична виразність творів ґрунтувалася на фізичних та естетичних характеристиках бісеру (розмір, гатунок, кольорова палітра) а також

особливостях технічного виконання [42, с. 156]. Західноподільські майстрині XIX ст. використовували венеційський бісер дрібних розмірів (№ 13—12) із прозорого та непрозорого глянцевого скла. Їхні композиції характеризувалися доволі стійкою палітрою, що найчастіше складалася з чорного, білого, теракотового, темно-вишневого, темно-синього (фіолетового) кольорів. Прозорі темно-вишневі та темно-сині коралики підсилювали глибоке звучання безроздільно пануючої чорної барви, яку вживали як орнаментальне тло. Водночас, непрозорі білі та теракотові намистинки надавали орнаменту контрасту [11]. Наприкінці XIX ст. вказану палітру збагатили інші барви, як-от рожева, зелена, червона, що зробили композицію ще виразнішою [12].

Домінуючою технікою виконання бісерних прикрас було нанизання. Найбільше збереглося пам'яток, нанизаних у спосіб «на декілька ниток» прийомом «сіточка». Тутешні майстрині надавали перевагу «сіточці» зі стороною ромба на чотири намистини — плетиву з винятково ажурною структурою [13]. Нанизання «сіточкою» на три намистини (менш ажурне) практикувалося на Західному Поділлі значно рідше як деінде [42, с. 158].

У XIX ст. побутували й зовсім рідкісні (представлені кількома артефактами) технічні прийоми. Їхні описи в народознавчій літературі нам не зустрічалися. За ознаками формотворення називаємо їх нанизанням «у дужки» та «псевдотканням».

«У дужки» — прийом нанизання, технічна структура якого має вигляд ажурної сіточки з дугоподібними секціями. Сам процес нанизання дуже нагадує виконання сітчастого плетива з тією різницею, що ромбічні секції (у середині плетива) поєднуються з дугоподібними, що наче розходяться від середини плетива. Кількість намистинок у дугоподібному стібку коливається: від центру прикраси до її країв вона зростає [2]. Іл. 5.

«Псевдоткання» — прийом неажурного нанизання, при якому створюється щільне плетиво з паралельно припасованих рядків намистинок. Технічна структура такого плетива дуже схожа на структуру тканого полотна, але воно виконується із використанням лише робочих ниток.

Зокрема, при «псевдотканні» способом нанизання «на декілька ниток» на першу (верхню) робочу нитку набирають разок різнобарвних намистин і роз-

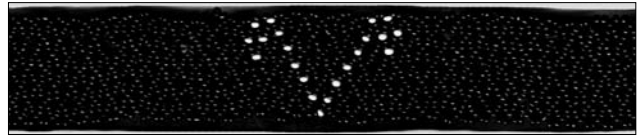
міщують його вертикально (зверху-донизу) — так створюється орнаментальний рядок по ширині прикраси. Кожна з наступних (нижче розміщених) робочих ниток проходить через сусідню намистинку (щойно набраного ряду), пронизуючи її знизу-вгору, підіймаючись при цьому на один рядок вище. Друга робоча нитка стає першою — наступний орнаментальний рядок з намистинок набирають на неї. Робоча ж нитка, на яку набрався перший рядок, опиняється унизу прикраси і стає останньою робочою ниткою в новому ряді плетінки. Усі намистинки такого щільного плетива є з'єднувальними [1; 2]. Іл. 6.

Технічна структура (технічний орнамент), що формується при нанизуванні прийомом «псевдоткання» дозволяє створювати як геометричні так і геометризовані обриси мотивів. Віднайдені нами прикраси — це композиції з мотивами лише геометричних форм [2; 3]. Геометричні форми мотивів — традиційні для XIX ст. — опосередковано засвідчують давність прийому «псевдоткання».

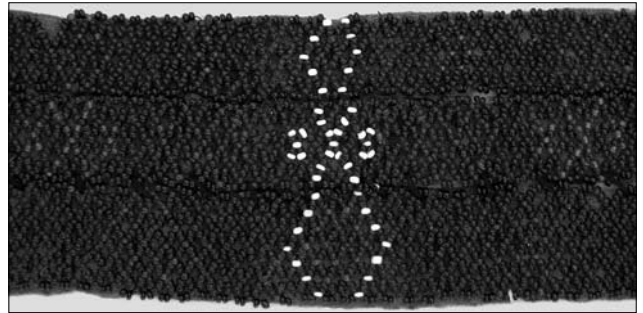
Ймовірно, нанизування прийомами «у дужки» та «псевдоткання» відносяться до унікальних відзнак творчості західноподільських майстринь. Наразі аналогічні артефакти з-поза меж Західного Поділля нам невідомі.

Зрідка гердани виконували знаними також на інших теренах України техніками вишивання [23] та ткання [24]. Іноді, серед артефактів зустрічаємо прикраси, створені поєднанням декількох технік. До таких пам'яток належить стрічковий гердан рубежу XIX—XX ст. зі с. Кривче Борщівського р-ну, на тканому чорному тлі якого розміщено вишитий різнобарвними дутими подовгастими намистинками орнамент [30]. Ще один приклад — декор солом'яного капелюха зі с. Голігради Заліщицького р-ну Тернопільської області. Тулія убору прикрашена щільно укладеними одна біля одної трьома нанизаними «сіточкою» стрічками, що укупі займають понад три чверті висоти тулії. Поверху усіх плетінок у вигляді зигзагу нашиті різнобарвні дуті намистини та склярус. Ближче до верхнього краю бісерного плетива накладений разок з великих дутих сріблястих намистин. Композицію доповнюють (так само нашиті поверху бісерного плетива) штучні квіти та качурові пера [7]. Іл. 1.

Автентичні особливості західноподільських накладних прикрас з бісеру особливо виразно прогля-

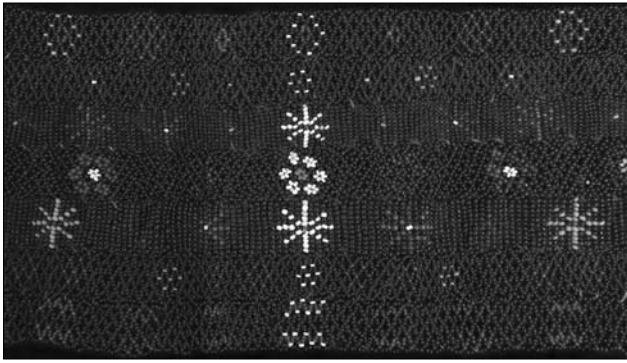
Іл. 8. Гердан з мотивом шеврону. Фрагмент весільного вінка. Друга половина XIX ст., с. Лисичники Заліщицького р-ну Тернопільської обл. МНАПЛ, АП-5517

Іл. 7. Весільний вінок. Бісерний декор. Фрагмент. Рубіж XIX—XX ст., с. Богданівка Борщівського р-ну Тернопільської обл. МАПУ, О-3637

далися у їхній орнаментиді, побудованій з елементів та мотивів геометричних форм, що мали лінійні та крапчасті обриси [40, с. 60]. Найпоширенішими серед них були ромб простий та обрамлений крапками, променями, або ріжками, прямий та скісний хрест, зигзаг. Зустрічалися також різні комбінації мотивів та елементів, як от ромб у ромбі, скісний хрест у ромбі, розета-хрест з чотирьох ромбів або що [42, с. 158]. До найдавніших відносимо композиції з одноколірних елементів-мотивів з тонких ліній (товщиною в одну бісеринку) та дрібних крапок. Розміщені на значній віддалі один від одного графічно нескладні мотиви наче плавають на чорному тлі виробу. Зокрема, серед архаїчних прикрас найчастіше зустрічаємо композиції, побудовані з повторень однієї і тієї ж графеми, кожен раз виконаної з бісеру іншого кольору: білого, темно-вишневого, теракотового, темно-зеленого. Іл. 2, 3, 6. У другій половині XIX ст. на одній орнаментальній стрічці стали поєднувати мотиви двох-трьох різних форм, серед яких появились кількадементні графеми. Іл. 5. Наприкінці XIX ст. поширилися композиції зі складних дво- та триколірних мотивів [14]. Іл. 9.

Виділялися бісерні прикраси Західного Поділля й своєрідним оформленням. Виразне домінування чорного тла підсилювала чорна тасьма, на яку для міцності часто нашивали готовий гердан чи силанку. На межі XIX—XX ст. поширеним художнім при-

Іл. 9. Весільний вінок. Бісерний декор. Фрагмент. Рубіж XIX—XX ст., Борщівський р-н Тернопільської обл. Колекція Петра та Ольги Василюків (м. Львів)

Іл. 10. Уставка жіночої сорочки. Полотно, нитки, бісер, вишивання, шиття. Кінець XIX ст., Касперівці Заліщицького р-ну Тернопільської обл. НМА, Т-1655

йомом стало облямування (нашитої на тасьму) прикраси разком дугих дзеркальних намистинок темно-зеленої, рідше жовтої чи вишневої барви [26].

Зіставлення західноподільських та буковинських артефактів XIX ст. підводить до висновку, що Західне Поділля було теренами, де розвиток стилістики відбувався значно повільніше. Навіть на рубежі XIX—XX ст., особливо в південній зоні, панувати продовжувала геометрична орнаментика з лінійно-крупчастими обрисами мотивів. Очевидно, така особливість творчості західноподільських майстрів бісерних виробів була викликана відносно високою авторитарністю прабатьківських традицій.

Художньо-стильові характеристики накладних прикрас перегукувалися зі стилістикою бісерного декору чільця та весільного вінка. Водночас, композиція дівочих **головних уборів**, що були невід'ємною частиною весільної атрибутики, творилася з цілого ряду елементів, наділених магічними та обереговими властивостями рукотворного та природного по-

ходження. На жаль, повністю укомплектовані чільця та весільні вінки Західного Поділля, переконливо датовані XIX ст., велика рідкість [15]. Беручи до уваги тривалу стійкість архаїчних традицій, про композиційні особливості дівочих уборів XIX ст. з високою долею ймовірності можемо говорити долучаючи до рідкісних тогочасних артефактів світлини та пам'ятки початку XX століття.

Зазначимо, що різниця між звичайною бісерною стрічкою для голови та чільцем була незначною. На Західному Поділлі чільце здебільшого мало вигляд гердана, нашитого на солон'яну плетінку. Поверх нього нашивали великі намистини, квіти, вовняні кутасики, металеві бляшки, лелітки, абощо [41, с. 460].

Значною варіативністю відзначалися весільні вінки, яких на Західному Поділлі побутувало два типи: збірний та нерозбірний.

Збірний весільний вінок «увивали» одночасно із зачіскою безпосередньо на голові молодої. Він включав чільце, декілька стрічкових герданів а також апотропейні трави (обов'язково барвінок), квіти, барвисті стьожки. На традицію прикрашання голови молодої подібним убором з «кучерів», «оксаміток», «виванчиків», «пацьорок», «лент» та «гарасівок» можна натрапити й сьогодні у с. Гермаківка Борщівського р-ну¹.

Нерозбірний (цільний) весільний вінок побутував до середини XX століття. Зокрема, у с. Вільховець Борщівського р-ну він мав твердий каркас у формі шолому, який оздоблювали нанизаними, вишитими й витканими бісерними стрічками, іншими апотропейними та декоративними елементами [16].

Дотепер збереглися фрагменти весільних вінків XIX ст. у вигляді декількох зшитих до купи стрічкових герданів [21]. Іл. 7. На жаль, поодинокі пам'ятки унеможливають ґрунтовний аналіз бісерного декору західноподільського убору. Однак, припускаємо існування відмінностей у стилістиці стрічок, якими прикрашали шию та головний убір. Раніше ми звернули увагу на часте використання герданів з мотивами ромба та різок у декорі весільних уборів молодят Північної Буковини. Поєднання вказаних мотивів розглядали як символ єдності жіночого та чоловічого начала [40, с. 61]. Правдоподібно, що у XIX ст.

¹ ПМА. Записано 15 червня 2011 р. у с. Гермаківка Борщівського р-ну від Дикої Ганни Онуфріївни, 1956 р. н.

аналогічна сакральна символіка зустрічалася й на уборах молоді та молодого із Західного Поділля.

Зокрема, часто повторюваним мотивом виниза-ного розрідженою «сіточкою» бісерного декору весільного вінка другої половини XIX ст. зі с. Лисичники Заліщицького р-ну Тернопільської обл. (складається з одинадцяти стрічок) є ромб з крапчастими обрисами [19]. Композиція п'яти стрічок утворена рапортом ромбу з променями на його верхній та нижній вершині. Ромби, але вже без обрамлень, повторюються на деяких інших стрічках. Взір ще одного, можливо ключового в цьому вінку, гердана побудований з повторень шеврону (графема баранячих рижок)². Іл. 8. Звертає увагу те, що мотиви, розташовані по центру стрічки, виконані переважно з бісеру білого кольору, завдяки чому добре прочитуються. На подібний художній прийом натрапляємо у композиціях інших весільних вінків [20].

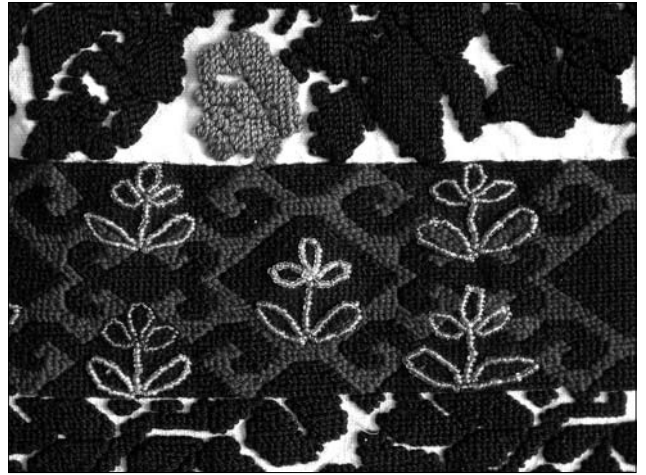
Дещо пізніше походження — рубіж XIX—XX ст. (судячи зі стилістики) — має бісерний декор весільного вінка з Борщівщини, який складається з семи стрічок [3]. Іл. 9. Композиція п'яти герданів, нанизана розрідженою «сіточкою», а двох інших — «псевдотканням», щільна структура якого допускає виконання не лише геометричних, але й геометризаних мотивів. Проте, на усіх композиціях нескладна геометрична орнаментика, побудована на повторенні одного з мотивів: лінійно-крапчастого ромбу, зигзагу, квітки-розети або квітки-зірки.

До складу західноподільського весільного вінка, окрім стрічкових герданів, входили також прямокутної форми «заушники», які чіпляли до скроневої частини. Парну деталь виготовляли з цупкого картону (як і каркас цілого убору) та оповивали тканиною, вишитою нитками та бісером.

Подібними до «заушників» були прямокутної форми «затички до намітки», прикрашені вишивкою нитками, яку іноді акцентували бісером та лелітками [17].

У другій половині XIX ст. вкраплення намистинок у традиційну вишивку кольоровими нитками практикувалося й у декорванні святкової *сорочки* [25]. Фактурна вишивка вовняними нитками стала виразним тлом для дзвінкого «звучання» скляних намистинок і так само металевих леліток.

² Бісерні стрічки, не зшиті між собою, тому не відомо, в якій саме послідовності вони накладалися на голову молоді.

Іл. 11. Уставка жіночої сорочки. Полотно, нитки, бісер, вишивання, шиття. Рубіж XIX—XX ст., Західне Поділля. ТОКМ, Т-3525

Іл. 12. Уставка жіночої сорочки. Полотно, нитки, склярус, дуті намистинки, вишивання, шиття. Рубіж XIX—XX ст., с. Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл. ТОКМ, Т-7884

Бісер накладали на вишивку нитками, застосовуючи техніку шиття «у прикріп» або вишивання «уперед голкою» [18]. Іл. 10. Попервах вишиту нитками композицію «звеселяли» вкрапленням безбарвного кришталево-прозорого бісеру, яким окреслювали окремі елементи мотивів. Наприкінці XIX ст. кольорову палітру та ґатунок бісерних матеріалів стали урізноманітнювати. Окрім як із бісером, західноподільські майстрині почали працювати зі склярусом та

дутими намистинами фігурних (круглих, подовгастих, зірчастих) форм. Іл. 11. Поверху вишитих нитками уставок бісером стали вишивати цілі орнаментальні смуги. Поряд із геометричними з'явилися рослинні мотиви з геометризваними формами [31].

Автентичною неповторністю виділяються твори, у яких вишивка нитками виконувалася самим лише чорним кольором, натомість орнамент з бісерних матеріалів був поліхромним [32]. Іл. 12.

У другій половині XIX ст. впровадження бісеру у декор сорочки практикували й народні майстрині Північної Буковини та Покуття. Зачинателем нових традицій, правдоподібно, були буковинки, у творчості яких такі матеріали дістали найширшого використання. Зокрема, бісер та січку можемо бачити не лише у вишивці сорочок, а також у тканому декорі буковинських наміток [44, с. 1085].

Отже, як засвідчують доволі різноманітні пам'ятки, Західне Поділля поряд із Буковиною та Покуттям входило до найдавнішого ареалу народної традиції художніх виробів з бісеру.

Від початку XIX ст. доповненням народного одягу цього краю стали накладні прикраси з бісеру: монисто, стрічковий гердан, кутовий гердан, однодільна селянка та трясунки. Так само давнє походження мали декоровані бісерними стрічками дівочі головні убори: чільце та весільний вінок. У другій половині XIX ст. подільські майстрині почали вкраплювати бісер у декор вишитої нитками сорочки.

У порівнянні із Північною Буковиною, на Західному Поділлі побутувало дещо менше типів бісерних виробів. Зокрема, на Буковині відомим було дев'ять типів накладних прикрас, тоді як на Західному Поділлі, правдоподібно лише п'ять. В обох етнографічних районах побутувало два типи аналогічних дівочих головних уборів, водночас у Північній Буковині бісер використовували ще й у додатковому декорванні жіночого убору голови — намітки («рушника»). Як у Північній Буковині, так і на Західному Поділлі бісер стали використовувати в оздобленні святкової сорочки. І там, і там бісерні матеріали дуже лаконічно доповнили традиційну для етнографічних зон вишивку нитками.

Серед творів інших етнографічних районів України західноподільські пам'ятки виділялися сукупністю ознак: матеріалом виготовлення (глянцевий непрозорий та прозорий дрібний бісер венеційського похо-

дження з унікальною кольоровою гамою), техніками виконання (нанизування у спосіб на декілька ниток прийомами головно «сіточка», зрідка — «у дужки», «псевдоткання») та автентичною орнаментикою.

Зокрема, яскраво виражену архаїчну стилістику мала орнаментика накладних прикрас. Композиції початку-середини XIX ст., що створювалися на розрідженому сітчастому плетиві склалися з геометричних лінійно-крапчастих одноколірних елементів; у другій половині XIX ст. з'явилися багатоелементні одноколірні мотиви; й лише наприкінці XIX ст. поширилися багатоелементні поліхромні мотиви, значна частина яких зберігала лінійно-крапчасті геометричні обриси. Геометризовані форми рослинних мотивів з'явилися поки що лише у бісерному оздобленні вишитої нитками сорочки.

Неспішними були й зміни у колориті творів. Упродовж усього XIX ст. пануючим був чорний колір, який використовували переважно як тло для створення орнаменту з білих, теракотових, темно-вишневих, темно-синіх барв. Палітра бісерних матеріалів, що їх уживали виконавиці накладних прикрас, головних уборів та святкових сорочок, зроста і поступово стала набувати варіативності лише наприкінці століття. Повільний розвиток стилістики західноподільської орнаментики обумовлювався авторитарним пануванням архаїчної автентики.

Умовні скорочення

МЕХП — Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України

МНАПЛ — Музей народної архітектури та побуту у Львові

МНАПУ — Музей народної архітектури та побуту НАН України

НМЛ — Національний музей у Львові ім. А. Шептицького

ПМА — Польові матеріали автора

ТОКМ — Тернопільський обласний краєзнавчий музей

1. Власність Віри Манько (Львів).
2. Колекція Ольги Колодій (США, Філадельфія).
3. Колекція Петра та Ольги Василюків (м. Львів).
4. МЕХП, ЕП-22021.
5. МЕХП, ЕП-22123; ЕП-80525.
6. МЕХП, ЕП-21486, ЕП-21506, ЕП-21516.
7. МЕХП, ЕП-21516.

8. МЕХП, ЕП-80525, ЕП-80526, ЕП-80527.
9. МЕХП, ЕП-22157.
10. МЕХП, ЕП-21506, ЕП-22633.
11. МЕХП, ЕП-22257, ЕП-22260, ЕП-22564.
12. МЕХП, ЕП-22126, ЕП-22127, ЕП-22135.
13. МЕХП, ЕП-22123, ЕП-22252, ЕП-22253.
14. МЕХП, ЕП-22251, ЕП-22252, 22253; НМЛ, С-95.
15. МЕХП, ЕП-22836.
16. МЕХП, ЕП-22776.
17. МЕХП, ЕП-76538; МНАПУ, НД-17494, НД-18981.
18. МЕХП, ЕП-81707, ЕП-81708; НМЛ, С-1655.
19. МНАПЛ, АП-5517.
20. МНАПЛ, АП-5517; ТОКМ, Т-1020.
21. МНАПЛ, АП-5517; МНАПУ, О-3637; ТОКМ, О-1020.
22. МНАПУ, О-3635.
23. МНАПУ, НД-18977, НД-18978.
24. МНАПУ, НД-18972, НД-18973, НД-18974, НД-18975.
25. МНАПУ, О-4488.
26. НМЛ, С-113.
27. ТОКМ, Т-2095, Т-5906.
28. ТОКМ, Т-243.
29. ТОКМ, Т-1237.
30. ТОКМ, Т-242.
31. ТОКМ, Т-3225; МНАПУ, О-4592, О-6058.
32. ТОКМ, Т-7883, Т-7884.
33. Білан М.С. Український стрій / М.С. Білан, Г.Г. Стельмащук. — Львів : Фенікс, 2000. — 328 с. : іл. — (Словн. терм.: с. 310—323. — Бібліогр.: с. 324—327).
34. Будзан А.Ф. Художні вироби з бісеру / А.Ф. Будзан // НТЕ. — 1976. — № 1. — С. 80—85.
35. Врочинська Г.В. Українські народні жіночі прикраси XIX — початку XX століть / Ганна Врочинська. — Київ : Родовід, 2007. — 232 с. : іл. — (Бібліогр.: с. 224—228 (203 назви) та в підрядк. приміт.).
36. Головацькій Я.О. О народній одеждѣ и убранствѣ Русиновъ или Русскихъ въ Галичинѣ и сѣверо-восточной Венгріи / Яков Головацькій. — С.-Петербургъ : Типографія В. Киршбаума. — № 32. — 1877. — С. 60.
37. Косьміна О.Ю. Традиційне вбрання українців / О.Ю. Косьміна. — Київ : Балтія-Друк, 2008. — Т. I: Лісостеп. Степ. — 160 с. : іл. — (Рез. англ. — Бібліогр.: с. 139—140).
38. Матейко К.І. Український народний одяг / Катерина Іванівна Матейко. — Київ : Наукова думка, 1977. — 224 с. : іл. — (Бібліогр.: с. 210—222 та в підрядк. прим.).
39. Стельмащук Г.Г. Традиційні головні убори українців / Г.Г. Стельмащук. — Київ : Наукова думка, 1993. — 240 с. : іл. — (Бібліогр. в підрядк. приміт.).
40. Федорчук Олена. Українські народні прикраси з бісеру / Олена Федорчук ; відпов. ред. М. Станкевич. — Львів : Інститут народознавства НАН України ; Свічадо, 2007. — 120 с. : іл. — (Бібліогр.: с. 75—80).
41. Федорчук Олена. Бісер у декорі традиційного одягу українців (питання типології) / Олена Федорчук // Народознавчі зошити. — 2012. — № 3 (105). — С. 452—468.
42. Федорчук Олена. Універсальні та унікальні риси бісерного декору народного одягу українців / Олена Федорчук // Мистецтвознавство-2012. — Львів : СКІМ, 2012. — С. 155—168.
43. Федорчук Олена. Головні функції бісерного декору народної ноші українців / Олена Федорчук // Народознавчі зошити. — Львів, 2013. — № 4. — С. 648—659.
44. Федорчук Олена. Типологічні та художні особливості бісерного декору буковинського народного одягу XIX століття / Олена Федорчук // Народознавчі зошити. — Львів, 2013. — № 6 (114). — С. 1080—1086.
45. Федорчук Олена. Українські народні художні вироби з бісеру: ретроспектива та сучасні тенденції / Олена Федорчук // Мистецтвознавство-2014. — Львів : СКІМ, 2014. — С. 103—112.
46. Kolberg Oskar. Pokucie. Obraz etnograficzny : w 4 cz. / Oskar Kolberg. — Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882. — Cz. 1. — 358 s.

Olena Fedorchuk

BEAD COMPONENTS OF THE GARMENTS OF WESTERN PODILLYA OF THE XIX CENTURY

The beadwork decoration of the garments of Western Podillya of the XIX century was researched as a separate phenomenon of the national art. The typology, technology and artistic composition grounds of the authentic creations were analyzed. The unique peculiarities of the artifacts of Western Podillya of the XIX century were identified. The scientific research assists the creation of the national beadwork attribute system.

Keywords: beads, adornment, beadwork decoration, garments.

Олена Федорчук

БИСЕРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ЗАПАДНОПОДОЛЬСКОЙ ОДЕЖДЫ XIX ВЕКА

Изучено бисерный декор западноподольской одежды XIX в. как отдельного явления народного искусства. Проанализировано типологию, технологию и художественно-композиционные принципы аутентичных произведений. Выделены уникальные черты западноподольских артефактов XIX в. Исследование способствует созданию системы атрибуции народных произведений из бисера.

Ключевые слова: бисер, украшение, бисерный декор, одежда.